

BOZÓK FERENC

Bús és bős magyar költők

BOZÓK FERENC (1973) Budapest

Szomorúak vagy bőszek voltak a magyar jeles klasszikus költők akkor, amikor búsak voltak? Különös kérdés, és máig hálás vitatéma. Nem mindig olyan könnyű ebben minden esetben dűlőre jutnunk. Íme, egy Petőfi-idézet, amelyben nehéz eldönteni, hogy a közéleti vitát folytató kávéházi ifjak búsak vagy feldúltak voltak: „A kávéházban még csak néhány fiatal ember volt, kik nagy busan politizáltak” (Részlet Petőfi Sándor 1848-as naplójából). Természetes, hogy számos közismert idézetet tudunk hozni a *bús* melléknév elsődleges jelentésére, azaz amikor azt jelenti, hogy a bús személy, állat, természeti jelenség vagy egyéb bánatos, szomorú. „Mi ördögért vagy úgy a búnak eredve?” (Petőfi Sándor: *János vitéz*); „Hallod-e a fülemülét, / fülemüle bús énekét?” (Petőfi Sándor: *Ereszkedik le a felhő*). Czuczor Gergely és Fogarasi János *A magyar nyelv szótára* című munkájukban a szónak csupán közismert jelentését közlik, azaz bús, tehát bánatos, szomorú és ezek szinonimái. Meg kell jegyezni, hogy Vámbéry Ármin ezt a szűkített jelentést az említett nagy opus megjelenésekor azonnal kifogásolta is, hiányolta a szó többi jelentését.

*A magyar nyelv nagyszótárát*¹ is segítségül hívom. Eme jeles és legújabb (2021. július 16-án jelent meg a VIII. kötete) szótárunk a *bús* melléknévünknek alapjelentései mellett megadja két, ma már jószerivel feledésbe merült jelentését is. Eszerint egyfelől a *bús* szavunk a régmúltban jelentett borúsat és sötétet is, valamint elsősorban az irodalmi és főként lírai szövegekben bőszet, dühöset, indulatosat is. A török nyelvemlékek alapján semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy a *bosszant* ige nyelvünkben török jövevényszó (*busan*).² Az ótörök nyelvemlékek ismernek egy *bus* igét, amelyet Clauson etimológiai szótára így értelmez: *to be irritated, annoyed*.³ *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára*⁴ ezzel a felvetéssel tömörebben, kisebb terjedelemben, csekélyebb példatár-ral, ám lényegileg szinkronban foglal állást. *A Magyar etimológiai szótár*⁵ erre a problémakörre nem tér ki a *bús* szócikkében. *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára*⁶ szerint viszont az a megfejtési kísérlet, amely szerint a *bús* forrása a török *bus* (harag) vagy *busu* (haragos) lehetett, nem meggyőző. K. Palló Margit fent említett, tö-

rök igékről szóló jeles tanulmánya szerint viszont megállja a helyét.

Mi egyebet tehetnék, segítségül hívom további jeles klasszikus lírikusainkat. Arany János Pétere és Pálja a híres *A fülemile* versben „bírót búsít” azaz a perlekedő felek a bírót nemcsak szomorítják, hanem inkább idegesítik, zaklatják, abszurd madárfütty-perlekedésükkel bosszantják, nyugtatják is. Arany János példájánál maradván idézhetjük Toldi alakját is, aki Laczfi Endre nádorral és se-regével való találkozására és nyilvános megszegyénítése után inkább indulatos, feldúlt, bár talán szomorúnak, elkeseredettnek, csalódottnak is mondható: „Toldi meg nagybúsán hazafelé ballag / Vas-kos lábnyomától messze reng a parlag.” Pázmán lovag egyértelműen indulatos, a *bús* szó mellett a *haragos* is szerepel az alábbi idézetben: „Oda mene jó lovag, bús-haragos Pázmán” (*Pázmán lovag*). A *bús* és *haragos* kifejezésnek azonos mondatban vagy szövegrészletben direkt egymás melletti használata nem ritka a magyar lírában (lásd lentebb példáimat). Ezen a ponton rögtön azt is meg kell jegyezni, hogy szintén a *Toldiban* láthatunk arra is példát, hogy Arany János a *bús* melléknévet az általunk jól ismert *szomorú* alapjelentésében használja. A harmadik ének így kezdődik: „Bezzeg nem busultak ám az ősi házban, / Szintén eltörődtek az evés-ivásban.” A negyedik énekben pedig ezt olvashatjuk: „Nagyon elbusúla Bence a beszéden, / Szánta kis gazdáját, hogy bujdosni mégyen.” Arany Jánosnál maradván: a kismadár is inkább szomorú, mint indulatos a *Rákóczi*-ban: „Mi lelt téged bús gilice madárka?”

Az esetleges tematizálás önkényességének ódiáját felvállalva három nagy témacsoportot különítettem el elsősorban, de nem kizárólag 18–19. századi költőink verseiben, melyek esetében a *bús* melléknévünk indulatot, felbőszültséget, haragot fejez ki. A *bús* alapjelentését a költői szövegekben alapvetőnek tekintettem, ehhez ezért nem hoztam lírikusainktól sok idézetet. A témacsoportosítás részemről bevallottan esetleges. Emberek által megfogalmazott vagy kifejezett szavak vagy cselekvések, természeti jelenségek haragos mivolta, valamint felbőszült állatok haragja, indulati kitérősei adják a három témacsoportot.

Emberi indulatok, dühös, felindult lélekállapotok fogalmazódnak meg az alábbi idézetekben, a *bús* melléknévünk alábbi alkalmazásaiban: „követvén haragod első bús hevét” (Batsányi János: *Tartóztatás*); „Káldor erős volt bús dühödésében” (Vörösmarty Mihály: *A két szomszédvár*); „Bús csatákat” említ szintén Vörösmarty a *Szilágyi és Hajmásiban*, de bús csatákról példának okáért Tompa Mihály is ír *A testvérek* című versében. A további példák szédületes tömegét lehetne citálni: „Bús mérgében, haragjában Szeme sűrű szikrát hányt” (Kisfaludy Sándor: *Frangyepán Erzsébet*) „Teste béburkolva őszi nap ködével, Lelke bús haragnak sötét fellegével” (Arany János: *Toldi estéje*); „A bús férjfiak megrázzván lánczokat, hasztalan forralták titkos bosszújokot” (Verseghy Ferenc: *A Magyar Músának háládatos öröme*). Legismertebb példa természetesen a Kölcsey Ferenc *Himnusz*ából vett jeles idézet, mely irodalmi viták során elő is szokott kerülni: „nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára”. Ilyenkor a vitázó felek egyike-másika talán azt is beveti az érvek közé, hogy Mátyás serege sötét volt, azaz itt a fekete sereg fekete színére (is) gondolhatott a költő. Horger Antal nevét mindenképp említenem kell, ne csak József Attila megbélyegző *Tiszta szívvel* című verse okán jusson eszébe a kedves olvasónak ez a kiváló tudós. Horger egy 1902-es cikkében rámutat, hogy a *Himnusz* soraiban az említett Mátyás-had bús mivolta annyi, mint „felbőszült, dühös”. Horger Arany Jánosnak a már említett *A fülemile* versét szintén citálja, a „bírót búsít” idézetet szintúgy példaként hozza. Ezt írja továbbá: „Miért is volt bús Mátyás hada, mikor elfoglalta Bécsnek büszke várát; hiszen talán inkább örvendenie kellett volna fényes győzelmének. Pedig mai nyelvérzékünk szerint egészen jogosult volna ez a kérdés, mert a bús szó ma csak szomorút, bánatost jelent.”⁷ Ezen a ponton kellő tisztelettel, de kénytelen vagyok vitába szállni Horger Antallal, hisz az ő konkrét kortársai közül is több idézetet találtam, amelyek 20. századiak, és a *bús* szó haragos, dühös jelentését hordozzák. (Lásd lentebb, a másik két tematikus csoportosításban.) Nehéz kérdés azonban, hogy a 20. századi költők a szónak ebben a jelentésében esetenként nem szándékosan archaizáltak-e. Horger egy Berzsenyi-példát is közöl: „Téged dicőít a Zenit és Nadír / A szélvésznek bús harca, az égi fény.”⁸ Martinkó András irodalomtörténészt is foglalkoztatta Mátyás seregének bús jelzője. Izgalmas, *Értjük vagy félreértjük a költő szavát?*⁹ című kötetében foglalkozik a szóval: „A bús szónak volt egy sötét, fekete jelentése, tehát itt a fe-

lete sereg jelentésben is szerepelhet.”¹⁰ Itt Martinkó András vélhetőleg Zlinszky Aladár *Szemelvények a magyar nemzeti lyra köréből*¹¹ című gyűjteményére utal, amely műre egyébiránt röviden, és annak a fekete seregre vonatkozó felvetését határozottan elvetve Horger is hivatkozik. A szerző korábbi, a Magyar Rádió *Társalgó* című műsorában elhangzott, *Közismert versek nyelvi magyarázata* című sorozatát publikálta ebben az inkább népszerűsítésre, mint az irodalomtudós közgondolkodás számára összeállított kötetében. Mátyás király felbőszült seregének említése mellett a *bús* kifejezést Kölcsey Ferenc egyéb versében is említi hasonló jelentéstartalommal, például: „Harcol ő, de bús harcában Keble s arca sebesül” (*Vérmenyekző*).

A 18–20. századi magyar irodalmi művekben gyakran kerül elő a *bús* melléknévnek a vad, heves, bösz jelentése második választott témacsoportom esetében, a természeti jelenségekre vonatkoztatva is. Példák a megvadult természetre vonatkozóan: „Ah, menny-dörögj, bús Ég” (Bessenyei György: *Agis tragédiája*); „Forr a világ bús tengere, oh, Magyar!” (Berzsenyi Dániel: *A magyarokhoz*). A *Himnusz* kapcsán már idézett Kölcsey Ferenc a *Vész* című versében a *bús* melléknévet többször is említi, valahányszor a szónak a haragos, vad, heves jelentésében: „Bús vihar kél, duzzad a hab. [...] Fennzajong bús tenger árja.” Tompa Mihály szintén bús vihart említ a *Napraforgók* című versében. Amint Horger megjegyzése okán már említettem, 20. századi példákat is bőszéggel citálhatunk. Dsida Jenő 1938-ban írott, szépen, daktilikusan lüktető verséből idézek: „Szembe haladni a széllal, ázni ha bús zivatar vág” (*Őszintén megdicsérjük az egész világot*). Tóth Árpád az *Ott kint a télnek bús haragja* című versének már a címében is egyértelműen bösz, indulatos és véletlenül sem szomorú haragot ábrázol: „Ott kint a télnek bús haragja / Fagyosan zordul, dúlva dúl!” Somlyó Zoltán *A bús kovács* című versének kovácsa is inkább vad, mint bánatos. „Még áll a harc, még áll a vad, kegyetlen / Bús küzdelem, de lelkünk már szelíd” – írja Juhász Gyula a *Prológusban*.

Megvadult, felbőszült állatok esetében egyebek közt az alábbi példák kínálják magukat: „bús bika módjára” (Földi János).¹² A költő által ábrázolt bika nyilván felbőszült, és nem mélabús. Arany Jánosnál a *Toldi szerelmének* hatodik énekében a bús bika töri a nádat a réten. „A Secláverekkel úgy megütközött, Mint a bús orosz lány a több vadak között” (Gvadányi József).¹³ Itt sem az orosz lány bánatával, depressziójával, hanem inkább harcias heveségével szembesülhetünk. Kosztolányi Dezső talán csa-

holó, vad kutyákra gondol, amikor külvárosi bús ebeket említ az *Én feleségem, jó és drága-drága* című versben, de ki tudja, mire gondolt a költő. Gondolta a fene! Lehet, hogy csupán mélabúsak voltak a külváros négy lábú. De vajon egy bánatos, lemondó kutya tud-e, szokott-e hevesen, vérszomjasan csaholni? Ady Endre közismert, *A grófi szérűn* című versében „lompos, bús kutya csahol”. A kutyaugatásra a vers szerint „koldus, rossz álmú zsellér ébred”. Itt is inkább vad, mint búskomor kutyákra asszociálhat a nyájas olvasó. Heves, csahos kutyák ugatására inkább felébred a zsellér, főként, ha rossz álmú.

Ismerjük szitokszóként is a *bús* melléknevünket, ez ráadásul ki sem ment a köznapi nyelvhasználatból, sőt: él és virul. A szitkozódásra, indulatos „Menjetez a búsba! Menjetez a bús francba!” – „Még egyik se hozta ki annyira a sodrából, hogy káromkodni kezdjen és elküldje őket a bús fenébe.”¹⁴ Durvább mai, közhasználatú példák is eszembe jutnak, de ezeket most nem idézném.

JEGYZETEK

¹ <https://nagyszotar.nyud.hu>

² K. PALLÓ Margit, *Régi török eredetű igéink*, Szeged, 1982.

³ ingerült, bosszús, mérges – *Uo.*

⁴ arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara

⁵ arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar

⁶ Akadémiai, Budapest, 1. kötet, 1967.

⁷ HORGER Antal, *Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára*, Magyar Nyelvőr, 31. (1902), 523–524.

⁸ *Uo.*, 23.; ill. K. PALLÓ, *i. m.*, 56.

⁹ RTV–Minerva, 1983.

¹⁰ *Uo.*, 104.

¹¹ Franklin Társulat, Budapest, 1904; 128–131. oldal.

¹² FÖLDI János, *Magyar grammatikája*, szerk. GULYÁS Károly, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1912, 228.

¹³ GVADÁNYI József, *Rontó Pálnak egy Magyar lovas Köz-Katonának és gróf Benyovszki Móritznak életek [...] s véghez vitt Dolgaiknak le-írása*, Wéber, Pozsony–Komárom, 1793, 478.

¹⁴ GALGÓCZI Erzsébet, *Közel a kés*, Szépirodalmi, Budapest, 1978, 176.

